

УДК 94: 378:61] (477.51) (092)

DOI 10.31654/2520-6966-2024-25F-111-258-272

Лейберов О. О.

старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
імені Миколи Гоголя імені Миколи Гоголя
orcid: 0000-0002-3846-747X
lejberov@ukr.net

Смалій К. М.

викладач кафедри географії, туризму та спорту
Ніжинського державного імені Миколи Гоголя
Sparta-n@ukr.net

Лікарня Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині у кінці XIX - на початку XX століть та її лікар Іван Микитович Самойлович

Стаття присвячена історії створення та функціонування медичного комплексу в стінах Історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині. Автори на основі широких архівних матеріалів простежують історію функціонування інститутської лікарні в кінці XIX – на початку XX ст. Основний акцент зроблено на житті та діяльності незмінного керівника лікарні - Івана Микитовича Самойловича. Вивчаючи значний у часі «ніжинський період» його життя, автори простежують певний період історії Ніжинської вищої школи. Робота Самойловича в інституті припала на період директорства всіх керівників Інституту, й тому це дає змогу простежити багато різноманітних процесів, що відбувались у середині навчального закладі через призму особистого життя окремої людини. Авторам вдалося показати, як максималізм, життєва енергія поступово згасає під впливом дріб'язкових життєвих проблем та службової рутини. Разом із тим, життя лікаря Самойловича – типовий приклад долі звичайного провінційного чиновника, що, в силу життєвих обставин, поставлений у певні рамки й змушений прожити життя не так, як хоче, а так, як від нього вимагають.

Ключові слова: *Історико-філологічний інститут, Ніжин, лікарня, Іван Самойлович, студенти.*

З історії Ніжинської вищої школи, яка у наступному 2025 році буде святкувати свою 220-у річницю від дня заснування, написано багато книг та сотні наукових статей.

Об'єктом дослідження в них виступала не лише історія закладу вищої освіти в усіх його організаційних формах, а й діяльність його

керівників, представників професорсько-викладацького складу та знаменитих випускників. Окремі дослідження були присвячені музейному комплексу, що існує в стінах Ніжинського вишу: його колекціям, картинній галереї. У коло досліджень науковців потрапляли бібліотека університету, інститутська церква, спортивне життя студентів тощо. Заслужують уваги дослідження, що присвячені вивченню «історії повсякдення» навчального закладу у різні періоди історії. Але разом з тим слід констатувати, що поза увагою науковців залишилась робота «допоміжних служб» (лікарня, їдальня, бухгалтерія, канцелярія, господарська частина інституту) та діяльність людей, які в них працювали. Цілком зрозуміло, що все перераховане носило другорядний, допоміжний характер і мало чим на пряму могло впливати на історію вищої школи у Ніжині. Разом з тим, без цих складових історія Ніжинської вищої школи є не повною, саме їх діяльність доповнює історію вищого навчального закладу деталями, без яких його не можна уявити як повноцінну організацію та складний механізм, що функціонував протягом кількох століть.

У роботах дослідників та місцевих краєзнавців [1–3] є поодинокі згадки про історію, стан, результати роботи цих допоміжних служб, але вони уривчасті та носять лише описовий характер. Узагальнюючої роботи, яка б повністю висвітлювала питання пов'язані із діяльністю «допоміжних служб» досі не існує, навіть окремим проблемам цього питання присвячено замало уваги.

Саме тому наша робота буде спробою заповнення цієї «білої плями» в історії Ніжинської вищої школи кінця XIX - початку XX століття.

Об'єктом нашого дослідження буде історія інститутської лікарні в зазначений період та діяльність лікаря Івана Микитовича Самойловича, який був її безпосереднім керівником понад сорок років.

Іван Микитович народився 2 березня 1842 р. у м. Костромі у багатодітній родині колезького асесора, старшого вчителя математики Костромської губернської гімназії Микити Павловича Самойловича (1805–?) та дочки протоієрея Архангельської церкви с. Куліково Марії Михайлівни Ратькової (?–1899 р.). Родина належала до нащадків спадкових дворян Чернігівської губернії і виводила своє коріння від гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича. Хоча у 4-му томі «Малоросійського родословника» ми знаходимо підтвердження цьому, але частина дослідників вважає цей факт родинною легендою, «яка базується на збігу прізвища з відомим однофамільцем» [4, с. 82].

Іван був молодшою дитиною у великій родині Самойловичів. Крім нього у батьків були сини Павло (1833–1854 рр., загинув під Севастополем) та Михайло (1836–?). Початкову освіту діти здобули вдома, а після цього навчалися у 1-й Костромській класичній чоловічій гімназії. Після її завершення, Іван вступив на казенне утримання на медичний факультет Імператорського Московського університету. 10 червня 1866 р. він завершив навчання в університеті, склав випускні екзамени та отримав диплом «лекаря» з правом на ведення самостійної лікарської практики у званні повітового лікаря. Але як правило, випускники медичних факультетів університетів у царській Росії того часу, після завершення навчання отримували розподіл до армії або на флот де займали штатні посади лікарів. Уже 7 серпня 1866 р. наказом по воєнному відомству І. М. Самойлович був призначений у воєнно-лікарське відомство «медиком для відряджень» [5, арк. 1]. На цій посаді «без постійного місця», Іван Микитович перебував недовго, вже 2 вересня 1866 р. Воєнно-лікарським департаментом він був прикомандирований до Оренбурзького воєнного округу. А 19 вересня того ж року отримав посаду лікаря в Оренбурзькому воєнному шпиталі. У квітні 1867 р. його направили до Оренбурзьких укріплень для завідування місцевим лазаретом. У березні наступного 1869 р. згідно з розпорядженням Оренбурзького окружного воєнно-лікарського інспектора він був «екстрено відряджений у степ з п'ятисотенним загоном» [5, арк. 2 зв]. У тогочасній російській військово-політичній практиці, під терміном «виступ до степу» розумілися каральні експедиції російських військ проти місцевого казахського населення. Саме у такій акції брав участь І. Самойлович з 29 березня по 18 квітня 1869 р. У серпні 1869 р. наказом головного воєнно-лікарського управління він був призначений штатним лікарем лазарету в Олександрівському форті. Дане укріплення на півострові Мангишлак (сучасне місто Форт-Шевченко) було одним із головних у системі російської військової присутності на східному березі Каспійського моря та у Західному Казахстані в цілому. Але вже всього через місяць згідно рапорту Самойловича «за розладом здоров'я», він отримав наказ на переведення до 17-го піхотного Архангелогородського полку, на посаду молодшого лікаря, однак вчасно прибути до нового місця служби не встиг. Нам не вдалося з'ясувати причини його затримки, але перебуваючи у форті, І.М. Самойлович став попри своє бажання невимушеним учасником короткотривалої облоги, до якої потрапив гарнізон форту у квітні 1870 р. під час Адаєвського повстання.

На початку 1870 р. на півострові Мангишлак спонтанно спалахнуло повстання місцевого казахського племені адай проти запровадження російським урядом нових адміністративних реформ - т. з. «Тимчасових положень». Повсталі розгромили загін підполковника М. Рукіна, який з півсотнею уральських козаків «виступив у степ» з Олександрівського форту та взяли укріплення в облогу, спаливши та пограбувавши всі навколишні поселення. Облога тривала з 5 по 9 квітня 1870 р., невеликий гарнізон (150 чол.) при 14 гарматах на чолі з майором Є. Зеленіним витримав триденну облогу 10-тисячного війська бея Іси Тленбаєва. Наступ російських військ полковника графа П.І. Кутайсова змусив І. Тленбаєва зняти облогу та відступити у степи. Невдовзі повстання було придушено, а організатори та значна частина учасників була змушена відступити на територію сусіднього Хівинського ханства.

Захисники форту, навіть після придушення повстання, довгий час залишались без нагород. Історик П. Юдін писав, що: «забутими залишилися тільки захисники Олександрівського форту, адже про них не було кому попіклуватися». Майор Зеленін був змушений особисто звернутися до командувача військами Дагестанської області генерал-ад'ютанта Л.І. Мелікова у пошуках справедливості. Після цього, по словам П. Юдіна, нагороди знайшли свої героїв і вони «були відзначені по-царські». Сам Зеленін, наступного року, отримав чин підполковника. Нажаль не можна достеменно стверджувати, чи отримав І. М. Самойлович свою нагороду за участь у обороні фортеці. Справа в тому, що отримати наступну посаду – «штаб-лікаря», яка йшла після посади «лікаря», можна було тільки після 5-ти річної служби та складання спеціальних іспитів або за певні наукові досягнення. Нажаль на той час у Іван Микитовича з вищеперерахованого нічого не було. Однак лікар І. М. Самойлович, що прослужив менше 3-х років, 2 травня 1870 р. отримав чин титулярного радника (IX класу Табелю про ранги). На нашу думку, цей чин і став тією нагородою за участь у захисті фортеці. Звертає на себе увагу те, що в усіх формулярних списках, що залишилися після І. М. Самойловича, зазначено, що безпосередньої участі у військових компаніях він не приймав. Це й не дивно, адже згідно наказу Воєнного відомства, тільки період ведення воєнних дій на Мангашлиці з 19 квітня по 19 вересня 1870 р. вважався офіційною воєнною компанією, тому облога Олександрівського форту до неї не потрапила.

Служба Самойловича у Архангелогородському полку була доволі короткою, вже 27 червня 1870 р. його перевели на посаду в.о.

старшого лікаря 5-го Стрілецького батальйону, а 2 липня того ж року він зайняв посаду молодшого лікаря у 20-му Галицькому піхотному полку, що дислокувався у польському містечку Седлець. Тут він отримав чергове підвищення – 14 лютого 1871 р. йому було надано чин колезького асесора [5, арк. 3]. Чином колезького асесора, як правило, нагороджувались доктора медицини, медики-хірурги та штаб-лікарі після 8-ми років служби. Крім того, на початку січня 1872 р. Самойловичу було надане право отримувати «додаткове жалування» по 83 крб. 25 коп. на рік «за вислугу 5 річчя» [5, арк. 4]. Однак від кочового життя військового лікаря Самойлович швидко стомився. Вже 23 вересня 1873 р. він подає у відставку й звільнюється з військової служби (без нагородження наступним чином). Нам нажаль не відомо, чим займався І.М. Самойлович у період з 1873 по 1877 рр., коли він перебував у відставці. Скоріш за все, він повернувся до приватної практики або працював повітовим лікарем. Однак просування по кар'єрній щаблі на цивільній службі, було не таким стрімким як в армії. Тут він міг розраховувати тільки на чин надвірного радника (VII клас), що вважався «стелею» для повітового лікаря. Для його отримання потрібен був ступінь доктора медицини та 10-річна вислуга.

Перебуваючи у відставці І. Самойлович налагодив особисте життя, що дало йому можливість покращити своє фінансово-майнове положення. Він одружився на дочці штаб-ротмістра Надії Іванівні Товстоліс, яка в якості посагу принесла йому 100 десятин землі у Борзнянському повіті Чернігівської губернії та «дерев'яний дім з дворомим місцем» у м. Ніжині. У своїх споминах колишній студент Ф. Г. Спаський (1915–1917 рр. навчання.) згадував, що Самойлович володів у Ніжині «спадковою гетьманською садибою», але скоріше за все це помилка, і ніякої «гетьманської садиби» у володінні Самойловича не було. Пізніше, вже працюючи в Інституті, Іван Микитович придбав ще 150 десятин землі у с. Прохори Борзнянського повіту (1888 р.) [5, арк. 1–2]. Родина Самойловичів швидко перетворилась на багатодітну – у травні 1875 р. у подружжя народився син Андрій, у 1878 р. – дочка Надія, наступного року – дочка Марія, після – син Сергій (1884 р.) та ще одна дочка – Зінаїда (1887 р.) [5, арк. 2].

Чергова російська-турецька війна 1877–1878 рр. розпочала новий період у житті Івана Микитовича Самойловича. Лікар Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині (далі - ІФІН) Євген Васильович Вербицький (перспективний випускник Київського університету Св. Володимира, що з відзнакою закінчив медичний факультет та був залишений для підготовки до професорського

звання) несподівано подав заяву про переведення його в один з шпиталів Закавказького краю [6, арк. 11]. 11 червня 1877 р. до канцелярії ІФІН надійшла «...пропозиція від пана Попечителя Київського Навчального Округу за № 6633... згідно якої, лікаря, колезького асесора Івана Микитовича Самойловича призначити лікарем при Ніжинському Історико-філологічному Інституті князя Безбородько та Гімназії, що існує при ньому. Встановити йому платню по Інституту – 300 крб. та по гімназії – 300 крб. А всього - 600 крб. на рік». Так розпочався 43-х річний період служіння І.М. Самойловича на посаді лікаря Історико-філологічного інституту князя Безбородька.

У своє безпосереднє керівництво І.М. Самойлович отримав інститутську лікарню з усіма її підрозділами. «Інститутська лікарня – одноповерхове приміщення у парку, тут була і аптека, і амбулаторія, й стаціонар на десять ліжок» [1, с. 417].

Як свідчать архівні документи, він одразу активно взявся до наведення ладу у новому господарстві. У лікарні було зроблено ремонт, її облаштували новими меблями, поступово відбувалося наповнення новими медичними приборами та інструментами (на початок ХХ ст. у лікарні використовувався індукційний апарат Шпамера), постійно поповнювався запас ліків, поступово у лікарні (силами лікаря та фельдшера) почали проводитися нескладні хірургічні операції. Самойлович самостійно розробив нові правила внутрішнього розпорядку та поведження у лікарні та вимагав їх неухильного дотримання. Він сам складав меню для хворих, піклувався про покращення раціону харчування та неодноразово звертався до адміністрації інституту з різноманітними проханнями для поліпшення гігієни студентського життя. Кілька разів за власної ініціативи, І. М. Самойлович просив про тримісячні відрядження на курси до Петербургу «для занять у Імператорському інституті Експериментальної медицини та Клінічному інституті великої княгині Олени Павлівни з метою ознайомлення на практиці з новітніми успіхами в галузі медицини, особливо з сучасними підходами до шкільної гігієни та хворобами дітей шкільного віку: аденоїдами, хворобами очей та викривленням хребта ...» [6, арк. 58]. Одним з головних завдань Самойловича, про яке він неодноразово наголошував, було прагнення збільшення фінансування лікарні та її витрат.

З середини 80-х рр. ХІХ століття і аж до революційних подій 1917 р. в усіх інститутських фінансових річних звітах фігурувала незмінна цифра витрат на лікарню у сумі 1077 крб. 35 коп. на рік. [7, арк. 71]. Але за директорства І.І. Іванова у 1909 р. були суттєво

скорочені витрати на утримання будівель інституту, на харчування студентів, скоротились господарчі витрати на студентську бібліотеку, канцелярію та лікарню [3, с. 129]. Таким чином досягнути позитивного результату у даному питанні Самойлович не зміг. Для адміністрації інституту потреби лікарні та здоров'я студентів, як виявлялось, були не пріоритетними завданнями.

У перші роки служби іншим пріоритетним напрямком роботи лікаря Самойловича стало прагнення до зменшенню відсотку захворюваності серед гімназистів та студентів й налагодження профілактичної роботи в учнівських колективах. У кінці XIX – на початку XX ст. головну небезпеку здоров'ю та життю студентів (й всієї учнівської молоді в цілому) становила т. з. «студентська тріада» – хвороби органів травлення, хвороби органів дихання та венеричні хвороби. Саме на боротьбу з ними лікаря Самойлович спрямував усі сили та енергію. Як згадував один із колишніх студентів, що залишив спомини про своє студентське життя: «Лікар нашої студентської лікарні Самойлович... сміливо вступив у боротьбу з ними [хворобами]... але зазнав жорстокої поразки». Дані статистики за період з 1879 по 1910 рр. свідчать, що хвороби органів травлення весь час посідали перше місце серед захворювань студентів ІФН. Головною причиною цієї ситуації було неякісне та одноманітне харчування студентів. На початок XX ст. кількість випадків захворювань скоротилась (далися ознаки революційні події 1905 р., після яких адміністрація інституту почала виділяти більше коштів на утримання студентів), але вже з 1906 р. (після введення режиму суцільної економії коштів в Інституті) знову дуже швидко зросла. Гірка статистика по хворобам органів дихання свідчить, що практично кожного року від них помирав один студент, але були роки коли від сухот було зафіксовано кілька смертей. Відсоток венеричних хвороб у студентському середовищі весь час був доволі високим і ніколи не показував динаміки на зменшення. Але за словами самого І.М. Самойловича він відносився до випадків венеричних хвороб, як до чогось само собою зрозумілого, «неприємної, але невід'ємної складової студентське життя», тим більше що ці хвороби не закінчувались летальними випадками. З часом, як згадував один із сучасників, «... за турботами життя наш лікар зовсім відстав від сучасного стану». Маса дрібних життєвих проблеми, службова рутинна, погіршення стану здоров'я так сильно захопили Івана Микитовича, що він практично перестав приділяти час на саморозвиток та самовдосконалення, а архівні документи свідчать, що окрім питань поліпшення свого матеріального стану, отримання

чергових нагород та постійних суперечок із своїм підлеглим фельдшером А. Соколовим його практично ніщо не цікавило. Свою службу він відбував «... як би по інерції... проявляючи із року в рік все менше ініціативи та енергійності». Прикладом цього можуть слугувати спомини колишнього студента Леонтія Пуцилова (1904–1908 рр.), який приводить вельми негативну оцінку роботи лікарні та самого лікаря: «А що сказати про медичну допомогу? Вона теж існувала, але її якість, мабуть, не можна особливо похвалити: ні лікар І. М. Самойлович, ні фельдшер Архип (його прізвища ніхто з нас не знав) не мали авторитету. Сам лікар був наймилішим добряком, що надзвичайно поблажливо ставилися до часом уявних хвороб своїх пацієнтів... І в подальшому нашому житті не було медичного огляду, не кажучи вже про те, що наш «Іонич» жодного разу не здогадався, що треба було нам прочитати хоч одну лекцію на медичну тему. І нарешті, лікарю потрібно було б звернути увагу на якість нашого харчування, яке далеко не відповідало тим коштам, які виділялися державою на нього. Що наш добродушніший Іван Микитович був не на висоті свого покликання, говорить між іншим той факт, що коли студент отримував серйозне венеричне захворювання, та не довіряючи нашому лікарю... звертався за кваліфікованою допомогою до Києва.» [1, с. 304].

Необхідно наголосити, що І. М. Самойлович, перебуваючи на посаді лікаря, працював при всіх директорах інституту. Він прийшов на роботу, коли директором був М. О. Лавровський (1875–1882), а залишив посаду у директорство П. В. Тихомирова (1918–1922), останнього директора ІФІН та першого ректора, створеного на його базі, Науково-педагогічного інституту. Слід наголосити, що з усіма директорами (М. О. Лавровським, М. Є. Скорцовим, Ф. Ф. Гельбке, І. І. Івановим, Й-Е. А. Леціусом, І. П. Козловським та П. В. Тихомировим) у нього складалися рівні службові відносини. У директорство Ф. Ф. Гельбке (1893–1907 рр.) його робота характеризувалась тільки як «відмінно-дбайлива», за що він отримав цілу низку нагород та заохочень. У 1886 р. він був нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ступеня, у 1892 р. – орденом Св. Анни 3-го ступеня, пізніше він отримав срібну медаль в пам'ять царювання імператора Олександра III на олександрівській стрічці, у 1900 р. йому була призначена пенсія в розмірі 300 крб на рік. У 1901 р. він отримав наступний чин надвірного радника [6, арк. 72]. Пізніше у 1906 р. його було нагороджено «за 35 років бездоганної служби у класних чинах» орденом Св. Володимира 4-го ступеня з написом «35 років» [6, арк. 79]. І нарешті у

1911 р. він отримав відзнаку за 40 років бездоганної служби на володимирській стрічці [6, арк. 102a].

Тільки у 1911–1913 рр. в останні роки директорства І.І. Іванова (фігури доволі колоритної із-за непередбачуваного характеру та пияцтва) [3, с. 145] та недовгий період директорства Й.-Е.А. Леціуса (1913–1914 рр.) його відносини з керівництвом Інституту носили «на-тягнутий» характер. Причиною цього були особисті стосунки Самойловича та його підлеглого фельдшера Архипа Соколова. Всі, хто залишив спогади про цей період історії Ніжинської вищої школи, неодмінно згадували лікаря Самойловича тільки у парі з його «шахраюватим» підлеглим. Архип Васильович Соколов був не менш колоритною фігурою в історії ІФН, ніж його безпосередній керівник. «... людина середнього віку, біля сорока, або трохи більше. Невисокий на зріст, міцної статури... дуже рухливий і завжди з червоним обличчям. Прийшов він у медицину з армії, там він був ротним фельдшером. Не можна сказати, щоб він розбирався у всіх тонкощах медичної науки, але всі ліки, настояні на спирті, знав чудово. Любив Архип розмовляти з молоддю на різні філософські теми, причому філософія у нього була своя «життєва», дуже любив грати у шахи. Цим часто користувалися студенти, щоб провести в комфортних лікарняних умовах два-три дні відпочинку від напруженого навчання... Дуже часто у неділі влаштовувались у лікарні турніри. Не можна було робити цього за статутом лікарні... але у резиденції Архипа робилося багато чого, що було не передбачено інститутськими положеннями, або на пряму заборонено (тут часто грали у карти та навіть вживали алкогольні напої). Дивився на це крізь пальці завідувач лікарнею І.М. Самойлович, дивилось на це так само й інститутське керівництво. Останнє не втручалось у справи лікарні принципово: не можна цього робити, щоб не підірвати авторитет лікаря» [1, с. 417–418]. А. Соколов, якій не дуже переймався службою, почав зловживати добротою Самойловича. Він таємно, без дозволу лікаря, звільняв студентів від занять, видаючи їм «липові» довідки про хворобу. Кінцем «лікарняної ідилії» та одночасно товариських стосунків фельдшера та лікаря став несподіваний наказ директора І. Іванова від 27 січня 1911 р. у якому заборонялось: «... не під яким видом не приймати в інститутську лікарню студентів без наявності записки від чергового вихователя» [6, арк. 105]. Була проведена перевірка, за результатами якої лікарю Самойловичу було винесене суворе попередження. Спроба Самойловича «з'ясувати» стосунки з Соколовим вилилися у скандал, що дійшов до директора. Наступного 1912 р., на

І.М. Самойловича було подано ряд скарг від студентів за халатне відношення до хворих (лікар вважав, що це було зроблено з подачі фельдшера), що змусило директора втрутитися й зайнятися справою видачі довідок хворим особисто [6, арк. 106]. У кінці липня 1914 р. відбулось «чергове» загострення особистого конфлікту (на жаль його причини нам не відомі). І. М. Самойлович мав бесіду з директором інституту Леціусом, у якій наполягав на негайному звільненні Соколова. У своїй письмовій відповіді (від 31.07.1914 р) директор інституту наголошував: «Вельмишановний лікарю! (Звертає на себе увагу та обставина, що директор Леціус не звернувся до Самойловича по імені та по батькові, а тільки за посадою – авт.). Після нашої позавчорашньої бесіди я викликав до себе фельдшера та говорив з ним довго та докладно. Мушу сказати, що у мене не склалося таке враження, що він повинен бути звільнений. Совість мені цього не дозволяє і фельдшер залишиться на своєму місці. Але так, як Ви заявили, що з вас тільки один може залишитись або Ви або він, то я Вам у цьому відношенні можу надати всю повноту дій...» [6, арк. 108]. Таким чином, директор став у конфлікті на бік Соколова й поставив Самойловича у незручне становище, адже останній погрожував Леціусу своєю відставкою. Самойлович був змушений тимчасово відступити, але цю образу не забув. Тому, коли з початком війни восени 1914 р. директор Леціус потрапив у жорна чергової антинімецької компанії й був звільнений, І.М. Самойлович знову порушив питання про звільнення Соколова й таки на цей раз досяг позитивного результату. 8 липня 1915 р. побачив світ наказ нового директора ІФН І. П. Козловського «про звільнення Соколова з посади фельдшера інститутської лікарні» та відправки його на військову призовну комісію [6, арк. 117].

З початком Першої Світової війни І.М. Самойлович взяв активну участь у облаштуванні та відкритті у будівлі інституту земського шпиталю для поранених та працював у ньому. Він залучив до роботи в ньому кілька студентів інституту, що працювали санітарами на безоплатній основі [8]. Але в цілому війна мало вплинула на розмірене життя інститутського лікаря. Випускник класичного відділення ІФН 1914 р., а у майбутньому директор Ніжинського інституту Народної Освіти у 1921–1924 рр. О. О. Карпеко так його характеризував у цей час: «... Слоноподібний лікар Іван Микитович Самойлович був не зовсім звичайною людиною. «Кряжистий старий», - говорили про нього студенти. Жив він на світі восьмий десяток, а на вигляд дати йому стільки не можна було. Високого зросту, щільної статури, зі

здоровим кольором обличчя та впевненими жестами, він справді справляв враження «кряжистого». Не послаблювали цього враження навіть сиве волосся і величезна палиця, з якою він ніколи не розлучався. Палиця, навпаки, надавала йому більшої ваги. Він не був замкненою у собі людиною, любив поговорити з людьми, зі студентами насамперед, хвалився перед ними своїм здоров'ям, тим, що навіть тепер він регулярно займається гімнастикою. Це, за його словами, підтримувало його бадьорість. І справді, він завжди був бадьорий, веселий. У розмові він наводив усіякі прислів'я, приказки розповідав анекдоти і навіть цілі привабливі історії. Деякі він викладав кілька разів, анітрохи не соромлячись. Новинами медичної науки цікавився час від часу, більше жив старими медичними знаннями» [1, с. 418–419]. Про життя І.М. Самойлович у роки революції відомо дуже мало. 27 серпня 1918 р. він склав та підписав обітницю на вірність Українській Державі, у якій: «Урочисто обіцяв вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут» [6, арк.121]. Але у подальшому ніякої активної участі у революційних подіях не брав.

Із матеріалів особистої справи І.М. Самойловича важко встановити дату його смерті. Невеличка записка, що вміщена у справі, повідомляє: «Лікар Іван Микитович Самойлович помер 2-го березня 1921 р» [5, арк. 14а]. Але у довідці, виданій канцелярією інституту Надії Іванівні Самойлович (дочці), зазначено, що: «...батько її Іван Микитович Самойлович, перебував лікарем на службі в Інституті з 11 червня 1877 року до дня смерті на службі 14-го березня 1920 року» [5, арк. 15]. У іншій довідці, виданій дружині Самойловича у 1923 р., датою смерті вказано 21 березня 1921 р. Донька Надія у ще одній заяві на ім'я керівника НІНО про видачу довідки про роботу батька, повідомляла, що він: «... помер на службі від висипного тифу у 1920 р. березня 11 дня» [5, арк. 17]. На нашу думку, смерть І. М. Самойловича наступила саме у березні 1920 р. Про це є запис у копії його формулярному списку (оригінал був втрачений при пожежі в інституті у червні 1918 р.), але без вказівки дати. Підтвердження цього знаходимо у «Звіті про роботу Ніжинського Історико-філологічного інституту за 2-е півріччя 1919/21920 навчального року». «У продовж другого півріччя 1919–1920 навч. року в особовому складі інституту відбулись наступні зміни: 3-го березня 1920 р. помер професор загальної історії Ф. В. Режабек. У кінці березня місяця 1920 р.

помер лікар Інституту І. М. Самойлович» [9, арк. 1]. У звіті за наступний 1920/1921 навч. рік посада лікаря інституту значилася як вакантна [10, арк. 2].

Підсумовуючи, необхідно зауважити, що на кінець XIX – початок XX століття інститутська лікарня, залишалась важливою допоміжною частиною Історико-філологічного інституту князя Безбородька. Завдяки її керівнику, лікарю Івану Микитовичу Самойловичу, була остаточно сформована та затверджена її структура інститутського медичного комплексу, лікарня була переобладнана новими меблями та отримала у своє розпорядження нове устаткування. Аптека постійно поповнювалась новими ліками. Був сформований штат лікарні, що дозволило окрім стаціонарного лікування хворих розпочати проводити нескладні хірургічні операції. У роки Першої світової війни, а потім у період революції та громадянської війни на її базі було відкрито земський шпиталь, у якому проходили лікування та реабілітацію кілька тисяч поранених та хворих військових. Без сумніву, це було наслідком роботи її головного лікаря. «Ніжинський період» життя І.М. Самойловича, що розтягнувся більше ніж на половину його земного життя, є однією з багатьох сторінок історії Ніжинської вищої школи. І хоча лікарню та діяльність лікаря Самойловича на посаді її завідувача, не слід вважати чимось занадто важливим у історії ніжинського вишу, але без дослідження цього епізоду історії важко зрозуміти повсякденні процеси, що відбувались у стінах інституту. І хоча ще за життя лікаря до нього та його роботи у декого із студентів та колег, виникали цілком обґрунтовані запитання, але «епоха Самойловича» у історії лікарні Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині назавжди збережеться у теплих споминах колишніх випускників цього навчального закладу.

Література

1. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2-х т. / Уклад.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 1: 1820–2010. 507 с.
2. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2-х т. / Уклад.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 2: 1920–1919. 530 с.
3. Моцяка П. П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 312 с.
4. Зозуля С. Ю. Предання города Нежина. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2006. Вип. 13 (16). С. 675–89.

5. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі - ВЗЗД ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 2267 Формулярный список о службе врача [Державного] Историко-филологического Института князя Безбородко в Нежине и состоящей при нем гимназии коллежского советника Ивана Самойловича за 1911–1920 гг.

6. ВЗЗД ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 72 Дело о перемещении врача нститута и гимназии Вербицкого на службу по военно-медицинскому ведомству и об определении врачом означенных заведений Самойловича. 1877– 1911 гг.

7. ВЗЗД ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 2167 Отчет о состоянии Историико-филологического Института князя Безбородко в Нежине за 1917 год.

8. Лейберов О. О. «Признать общей повинностью для всех дело помощи больным и раненым воинам...» – організація та діяльність Ніжинського загально-земського шпиталю у роки Першої світової війни. *Перша світова війна в долях народів Європи та світу: збірник наук. статей*. Відп. редактор і упорядник В.М. Гладилін. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2014. С.81–90.

9. ВЗЗД ВДАЧОН, ф. 6121, оп. 1, спр. 1 Отчет о работе Нежинского историко-филологического института за 2-е полугодие 1919/1920 учебного года.

10. ВЗЗД ВДАЧОН, ф. 6121, оп. 1, спр. 6 Отчет о состоянии и деятельности Нежинского научно-педагогического института за 1920/1921 учебный год.

References

1. Samoilenko, H.V., Samoilenko, O.H. (Eds.). (2015). *Nizhynska vyshcha shkola u spohadakh studentiv i vykladachiv: memuary* [Nizhyn Higher School in the Memories of Students and Teachers: Memoirs]: in 2 vol. Nizhyn: NDU im. M. Hohol Publ. Vol. 1: 1820-2010. 507 p. [in Ukrainian].

2. Samoilenko, H.V., Samoilenko, O.H. (Eds.). (2015). *Nizhynska vyshcha shkola u spohadakh studentiv i vykladachiv: memuary* [Nizhyn Higher School in the Memories of Students and Teachers: Memoirs]: in 2 vol. Nizhyn: NDU im. M. Hohol Publ. Vol. 2: 1920-1919. 530 p. [in Ukrainian].

3. Motsiyaka, P.P. (2011). *Nizhynskyy Istoryko-fylohohichnyy instytut knyazya Bezborodka u portretakh yoho dyrektoriv* [Prince Bezborodko Nizhyn Institute of History and Philology in Portraits of its Directors]. Nizhyn: Lysenko M.M Publ.. 312 p. [in Ukrainian].

4. Zozulya, S.Y. (2006). *Predaniya goroda Nezhina* [Legends of the City of Nizhyn]. *Nizhynska starovyna – Nizhyn Antiquities*. Nizhyn. Iss. 13 (16). P. 675–89. [in Ukrainian].

5. Department of the State Archives of the Chernihiv Region in the city of Nizhyn, fund 1105, op. 1, case 2267. *Formulyarnyy spysok o sluzhbe vracha [Derzhavnoho] Ystoryko-fylohohycheskoho Ynstituta knyazya Bezborodka v Nezhynе y sostoyashchey pry nem hymnazyy kollezhskoho sovetnyka Yvana Samoylovycha za 1911–1920 hh.* [Formal List about the Service of the Doctor of the [Sovereign] Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn

and the Gymnasium of the Collegiate Adviser Ivan Samoilovich, Which was Attached to It, for 1911–1920]. [in Ukrainian].

6. Department of the State Archives of the Chernihiv Region in the city of Nizhyn, fund 1105, op. 1, case 72. *Delo o peremeshchenyy vracha instytutu y hymnazyy Verbytskoho na sluzhbu po voenno-medytsynskomu vedomstvu y ob opredelenyy vrachem oznachennykh zavedenyy Samoylovycha. 1877– 1911 hh.* [The Case of the Transfer of the Doctor of the Institute and Gymnasium Verbitsky to the Service of the Military Medical Department and the Appointment of Samoilovich as the Doctor of the Said Institutions. 1877–1911]. [in Ukrainian].

7. Department of the State Archives of the Chernihiv Region in the city of Nizhyn, fund 1105, op. 1, case 72. fund 1105, op. 1, case 2167. *Otchet o sostoyanny Ystoryko-fylolohycheskoho Ynstitutu knyazya Bezborodko v Nezhynne za 1917 hod.* [Report on the State of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn for 1917.]. [in Ukrainian].

8. Leyberov, O.O. (2014). «Pryzhatobshchey povynnostyu dlya vsekh delo pomoshchy bolnym y ranenym voynam...» – orhanizatsiya ta diyalnist Nizhynskoho zahalno-zemskoho shpytalyu u roky Pershoyi svitovoyi viyny [«Recognize the Common Buty for All to Help Sick and Wounded Soldiers...» - the Organization and Activity of the Nizhyn All-Zemsky Hospital During the First World War]. *Persha svitova viyna v dolyakh narodiv Yevropy ta svitu – World War One in the Fate of Peoples of Europe and the World..* Nizhyn: NDU im. Mykoly Hohol Publ. P.81–90. [in Ukrainian]

9. Department of the State Archives of the Chernihiv Region in the city of Nizhyn, fund 6121, op. 1, case 1. *Otchet o rabote Nezhynskoho ystoryko-fylolohycheskoho ynstitutu za 2–e poluhodye 1919/1920 uchebnoho hoda* [Report on the Work of Nizhyn Historical and Philological Institute for the 2nd half of the 1919/1920 Academic Year]. [in Ukrainian].

10. Department of the State Archives of the Chernihiv Region in the city of Nizhyn, fund 6121, op. 1, case 6. *Otchet o sostoyanii i deyatelnosti Nezhinskogo nauchno-pedagogicheskogo instituta za 1920/1921 uchebnyy god* [Report on the State and Activity of Nizhyn Scientific and Pedagogical Institute for 1920/1921 Academic Year]. [in Ukrainian].

Leiberov O. O.

Senior Teacher of World History and International Relations Chair
of Nizhyn Mykola Gogol State University
orcid: 0000-0002-3846-747X
lejberov@ukr.net

Smaliy K. M.

Teacher of Chair of Geography, Tourism and Sport
of Nizhyn Mykola Gogol State University
Sparta-n@ukr.net

The Hospital of Prince Bezborodko Historical and Philological Institute in Nizhyn and its Doctor Ivan Mykytovych Samoiloivych

The article deals with the history of the creation and functioning of the medical complex within the walls of Prince Bezborodko Historical and Philological Institute in Nizhyn. The authors, on the basis of extensive archival materials, trace the history of the functioning of the institute hospital at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The main emphasis is on the life and activities of the hospital's permanent head, Ivan Mykytovych Samoiloivych. Studying the «Nizhyn period» of his life, which is significant in time, the authors also trace a significant period of the history of the Nizhyn Higher School. Samoiloivych's work at the institute fell on the period of the directorship of all the heads of the institute, and therefore it makes it possible to trace many different processes that took place at the educational institution via personal life of an individual. The authors managed to show how maximalism, vital energy gradually fades under the influence of trivial life problems and office routine. At the same time, the life of doctor Samoiloivych is a typical example of the fate of an ordinary provincial official who, due to life circumstances, is placed within certain limits and forced to live his life not as he wants, but as it is required of him.

Key words: *Historical-Philological Institute, hospital, Ivan Samoiloivych, students.*